

Ahlakın Akli ve Dini Olmalı Mı?

Zeynep Kübra Kar*

İnsanlık tarihinin kadim meselelerinden biri olan ahlak, filozoflar ve birçok İslam düşünürü tarafından ele alınmış ve hakkında çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu metin, İslam filozoflarının ahlakın ontolojisi konusundaki görüşlerine değinmekle birlikte asrın ahlak bunalımına, ahlakın kaynağı meselesi üzerinden bir değerlendirme ve çözüm niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda öncelikle ahlakın sözlük anlamı ve genel kullanımı itibariyle mahiyetine değinmek uygun olur.

Ahlak Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi mâ-nalara gelen hulk veya huluk kelimesinin cem'idisidir. Sözlükte genel olarak insanın fizik yapısı için halk, mânevî yapısı için hulk kelimeleri kullanılmaktadır.¹ Kelime anlamı olarak; din, huy, hal ve hareket tarzı gibi anlamlara gelen ahlak; İslam düşüncesinde, nefsin bir melekesi veya hali sayılmakla birlikte, insanın karakter yapısını ve mizacını anlatmak için kullanılmıştır. İnsanın düşünce ve niyetleri ile davranışlarını biçimlendiren, sahip olduğu karakter yapısıdır.² Ahlakın genel bir tanımı verildikten sonra ahlakın anlaşılması hususunda ahlakın kaynağının din mi yoksa din dışında herhangi bir şeye mi ve-

yahut her ikisini de içinde barındıran bir yapıya mı sahip olduğu meselesi önem arz etmektedir. Çünkü insanlık için ahlakın öznel bir yapıya mı yoksa nesnel bir yapıya mı sahip olduğunu bize açıklayarak genel ahlak ilkelerinin oluşturulup oluşturulamayacağı konusunda bir imkân sağlayacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu husus üç farklı ayırım yapılarak açıklanacaktır. Metinde yapılan ayrımlar içerisinde ahlakın kaynağı husundaki tüm tartışmalar ele alınmaksızın genel ifadelerle anlatılmaya çalışılacaktır. Sonuç bölümünde bu ayrımlar bağlamında yapılan eleştirilere yer verilip değerlendirmeler yapılacaktır.

Din Dışı bir Temele Dayanan Ahlaki Anlayış

Bu ahlak anlayışı dine dayanmayan, emir ve otoritesini dinden almayan, Tanrı ve ahiret düşüncesi bulunmayan bir ahlakı ifade etmektedir. Din dışında bir temele dayanan ahlak anlayışlarının tamamında müşterek bir yan bulunmaktadır. O da ahlaki problemi akılla çözme gayretinden ortaya çıkmalarıdır. Temeline insani bir takım duyguları veya akli alan bu ahlaki anlayış dini hiçbir şekilde kaynak olarak görmemişler ve de her zaman dini olan şeylerin evrensellik ifade etmeyeceğini savunmuşlardır.

1 Mustafa Çağrı (1989), 'Ahlak' maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, c.2, İstanbul

2 Recep Kılıç, "Ahlaki Temellendirme Problemi," *Felsefe Dünyası*, Say 8, Temmuz 1993, s.67

* Zeynep Kübra Kar, Yalova Üniversitesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

İLEM Blog, İLEM bünyesinde ve çevresinde gerçekleşen konferans, sempozyum ve benzeri ilmi faaliyetler ile kültürel etkinliklerin bir deneme, değerlendirme veya araştırma yazısı olarak yayınlanacağı mecra olarak faaliyet göstermektedir.

Bu anlayış tamamen seküler bir yaklaşım ortaya koyduğu için belli bir yaptırım gücüne sahip de olamamıştır. Çünkü bilindiği üzere dinin insan üzerindeki yaptırım gücü yüksektir. Kur'an'da geçen Lut kavmi gibi birçok kavmin örnekliği aslında seküler ahlakın yetersizliğini ortaya koymuştur. Yine din dışı bir temele dayanan ahlak anlayışı nesnel bir ahlak anlayışı sunamaz ve kişiden kişiye değişebilen bir ahlak anlayışının ortaya çıkmasına sebep olur. Çünkü din dışı ahlak anlayışı denildiğinde bunun içerisine sadet, mutluluğu ve hazzı temel alan, vazife ve faydaya göre şekillenebilen ahlak anlayışları da girer. Bu anlayışlarda nesnellikten çok öznellik ön plana çıkmaktadır. Nitekim mutluluk, haz ve vazife bilinci her bireyde farklılık göstermektedir. Bu da toplum içerisinde insanların ahlaki açıdan farklılık gösterdiği toplumda evrensel bir ahlak anlayışı oluşmamasına ve toplumda herkesin kendi ahlak anlayışına göre yaşadığı bir kaos ortamının meydana gelmesine sebep olur. Belli toplumlar belli zamanlarda ve mekânlarda kendi ortak doğrularını bulduklarını düşünerek pratikte de o şekilde yaşarlar. Ama bu hiçbir zaman evrensel olan ortak ahlak ilkesini buldukları anlamına gelmez. Çünkü seküler ahlakın temeli dinden bağımsız bireyin duygusudur. O halde seküler ahlak birey ve toplumun şu ya da bu çağda, şu ya da bu mekânda kişilerin genel kabulüne mazhar olmuş insiyaki ortak yaşam biçimlerinin, insanüstü ahlak değerleri ile aynı kuvvette olduğunu öne sürmekle, rölatif olan alanda mutlak olanı arayarak kendi içinde çelişiklere düşmektedir.

Dini Temele Dayanan Ahlaki Anlayış

Dini ahlak, insan iradesine yön veren otoritenin din olduğunu kabul eden ahlak sistemidir. Bu sistemde, ahlaklı kişinin yapıp ettiği her şey, inandığı Tanrı'nın veya O'nun elçisi olan peygamberlerin emir ve yasaklarına uygun olmak zorundadır. Bu sebeple, özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın hâkim olduğu kültür ortamlarında yetişmiş dindar düşünürler, ahlaki iyiyi Allah'ın iradesine bağlamakta ve dünya ile ahiret saadetinin ancak bu iradeye uymakla kazanılacağına inanmaktadırlar. Bu anlayışa göre ahlaki otoritenin kaynağı, üstün ve tek olan varlıktır, yani Allah'tır. Bu suretle dini otorite ile ahlaki otorite birleşmiş ve hatta birbirinin aynısı olmuşlardır.

İnsana has değerler ve akıl, dini temelli ahlaki anlayışı savunanlar tarafından temel prensip olarak kabul edilmezler. Yani Allah'ın emirleri, ahlaki değerlerin esasıdır, akıl sadece bu esasları kavrayabilmek için araçtır. Zira Allah, âlemlerin Rabbi'dir. Allah, yarattığı şeylere ait her türlü düzenlemeyi yapma, koyduğu kanun ve kurallara herkes tarafından uyulmasını isteme yetkisine sahiptir. Kanunlarına uymasını istediklerinin en başında da insan gelir. O nedenle insan, Tanrıdan bağımsız olarak kendi akli değerlerini ahlakın prensibi yapamaz. Yine bu ahlakın kaynağı, kutsal kitaplardır. Zira Allah, emir ve yasaklarını bu kitaplarda bildirmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi ikincisi de dinin tebliğcileri ve onların sünnetidir. Özellikle İslam'da Sünnet, özel bir öneme sahiptir. Çünkü Sünnet, Hz. Muhammed'in kişisel tercihleri ile değil, Allah'ın gözetimi ve

denetimi dâhilinde oluşmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim, "O, heva ve hevesine dayanıp kendiliğinden konuşmaz" buyurmaktadır.

Genel olarak dini temele dayanan ahlaki anlayışı savunanlar din ve ahlakı birbiri yerine koymuşlar ve bu şekilde ahlakın din olmaksızın var olmayacağını herhangi bir insani temele dayanan bir ahlak anlayışının dini temele dayanan ahlaki anlayışa nazaran nesnellik ifade edemeyeceğini belirtmişlerdir. Fakat her insanın bir dinini olmayacağını veyahut birçok dinin varlığı düşünülürse dini temelli ahlaki anlayışlar nesnellikten çok özneliği ve dinden dine farklılıkları içerisinde barındıran bir ahlaki anlayışı ifade etmektedir.

Akli ve Dini Temele Dayanan Ahlaki Anlayış

Akli ve dini temelde kabul eden ahlak anlayışında aklın ve Tanrı'nın üzerinde uzlaştığı ahlaki ilkelerin varlığı savunulmaktadır. Yani dinin ve Tanrı'nın kuralları etrafında ama akla da hiçbir zaman zıt olmayacak ve aklın tasdik edeceği bir ahlaki anlayış savunulur. Bu sayede dini ahlaka karşı yapılan birçok eleştiriye de cevap verilmiş olur. Ahlakın temellendirilmesi konusunda son derece önemli olduğunu düşündüğüm bu üçüncü ayırım, genelde dini ahlakın alt başlığı içerisinde işlenmektedir.

Ahlakın dini temelli mi yoksa akli temelli mi olması konusundaki tartışmaların üzerinde durmaksızın bir çözüm önerisi olarak bu anlayış kabul edilebilir. Bu hususu teyit edici olarak da Ömer Nasuhi Bilmen'in şu sözünü burada zikret-

mek uygun düşecektir. "İnsanlar öyle bir mesleki ahlakiye muhtaçtırlar ki o meslekin ihtiva ettiği bütün düsturlar; lahutt bir menbaa, kudsi bir menşee raci olsun, bütün emirleri, nehyleri; umum kainatı kabzei kudretinde tutan bir fatrı hakimin barigahı azametinden sudur etsin, insanlara tahmil ettiği vazifeleri hem kuvve-i akliye tebcil etsin, hem de kalp olanca nezih hassasiyetiyle, heyecanlarıyla alkışlasın."³ Burada ele alındığı gibi, Bilmen, insanların, bütün ilkeleri, emirleri ve nehiyleri her şeyin sahibi, hakimi olan Tanrı'ya dayanan, vazifeleri hem akıl, hem de kalp tarafından kabul edilen bir ahlak görüşüne muhtaç olduğunu belirtmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi Tanrı'nın vermiş olduğu kurallar ne akılla çelişmektedir ne de aklın ahlaki olarak temel kabul ettiği ilkeler dışında Tanrı bir ahlaki ilke ortaya koymuştur. Bu demek oluyor ki akla ters düşmeyecek ve aklın da sonuna kadar desteklediği ahlaki kurallar olmalıdır.

Sonuç

İnsanların tabiatı gereği ortak bir dünyada aynı havayı solumaları ve birçok hususta birbirleri ile iletişim içinde olmaları sebebiyle ve en önemlisi de "insan olmak"lığın tam bir şekilde kendilerinde hâiz olabilmesi için ahlaki anlamda olgunluğa ulaşmaları gerekir. İnsanın bu ahlaki olgunluğa ulaşabilmesi için de ahlakın herkes tarafından kabul gördüğü temel ilkelere sahip olması gerekir. Ahlâk, fertten topluma, devletten millete ve tarihe, ekonomik nizam-dan sanata ve dine kadar uzanan fikir ve düşüncelerin ötesinde, onların en üstünde bulunan bir yapıdır. Aynı zamanda hepsinin temelinde olan bir vakıadır.

3 Ömer Nasuhi Bilmen, Yüksek İslam Ahlakı, s. 41.

Ayrıca ahlâk, insan hareketlerinin metafiziğidir. Prensipleri ister dine isterse de başka bir şeye dayansın her ahlâk bir kıymetler sistemine bağlı olup metafizik ka-rakterini buradan almaktadır. Bu bağlamda yukarıda anlatılmış olan ahlakın kaynaklığı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda verilen bu tartışmanın asıl gayesi herkes tarafından kabul edilebilecek, bireysel olarak herkesin tecrübe edebileceği, kişiden kişiye değişmeyen değer yargılarında herkesin aynı anda doğru veya yanlış belirleyebileceği ölçütleri sunan bir ahlaka sahip olabilmektir. Bu hususta birçok düşünür söz söyleyebilmekte ama asıl olan hangi düşünürün pratik dünyada insanın ahlakını olumlu yönde etkileyebilecek ilkeleri ortaya koyduğunu kesin olarak söylemenin mümkün olmayacağıdır.

Genel anlamda ahlak konusundaki ontolojik tartışmalar yukarıda verilmiştir. Fakat bu ayrımlardan gerek din dışı temele dayalı ahlaki anlayış gerek dini temele gerekse de her ikisini de içersine alan akıl ve dine dayalı ahlaki anlayışların eleştiriye açık yanları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi olan ahlakın evrenselliği konusundaki tartışmaya biz de bir bakışı açısı eklemek istedik.

Ahlakın evrenselliği bağlamında ahlaki ilkelerin subjektif ve objektif oluşu ile ilgili; ahlakın, objektif olması gerektiği fikrinden yola çıkarak akli kaynak kabul eden ahlak düşünürleri en başta dini ahlakı eleştirmişlerdir. Çünkü herhangi bir değer yargısına sahip ortak bir dinin olmayışı ve bu sebeple de her dinde farklı değer yargılarının ortaya çıkabileceği hususuna binaen objektifli-

ğin söz konusu olmadığını dile getirmişlerdir. Şayet her dinde ortak değerler olsa bile bu ahlaki ilkeleri din, sadece o dinlere inananları kapsayacak bir mesele haline getirdiği için ahlakın objektifliğine zarar vermektedir. Bunun sonucunda şayet her dinde ortak değerler belirlenebiliyorsa dinin dışında herkesin kabul edebileceği bir ahlaki kaynağın varlığı da ortaya çıkmaktadır. Bu durumda dini ahlak da böylece evrenselliğini ve objektifliğini kaybetmiş olur ve bunun sonucunda ortak değeri veya ahlaki ilkeyi belirlemedeki ölçütün ne olabileceği sorusu ortaya çıkar. Bu soruya ahlaka akli kaynak gösterenler; ancak aklın kaynaklığı doğrultusunda ortak ve objektif ahlaki değerlerin belirlenebileceğini söylerler. İşte tam da burada akılla evrensel ahlak kuralları belirlense bile yaptırım gücünün ne olacağı konusu ortaya çıkacaktır. Eğer bir yaptırım gücü belirlenmezse evrensel ahlak kurallarının teorikten pratiğe geçişi pek de mümkün olmayacaktır. Burada ya insanların hepsinin kabul edeceği, ceza ve ödülle yaptırım gücüne sahip hukuk kuralları oluşturulması gerekir ya da herkesin belli bir dini inanış doğrultusunda bu ahlak kurallarına uyması gerekir. Bu durumda eğer aklın kaynak teşkil ettiği ahlaki ilkeler varsa bu ahlaki ilkeleri pratiğe taşıma konusunda dine ve hukuka ihtiyaç vardır. Herkesin kabul edebileceği hukuk kurallarını oluşturmak günümüz şartlarında mümkün olmayacağı için dini bir yaptırım gücünün varlığı gerekmektedir. Aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi eğer her din sonuçta birbirine benzer ahlaki yargıları ortaya koyabiliyorsa bu demek oluyor ki Tanrı'nın emretmiş olduğu ahlaki yargılar hiçbir zaman akılla çelişmemektedir. Sonuç olarak ahlakın evrenselliği konusun-

da ahlakın kaynağı olarak hem dinin hem de aklın kaynaklığının kabul edilmesi daha uygun olur. Yukarıda da verildiği üzere ahlakın dini bir temelle dayandığını ispat etmek üzere yola çıkan görüşlerin birçoğu, ahlaklılıkla aklilik arasında gizli bir soğukluk olduğu kanaatini hep korumaya çalışmışlardır. Bu anlayışlardan hangisi doğrudur? Akli dikkate almayan veya yadsıyan dindarlık modeli mi, yoksa vahyi, yani dini dikkate almayan veya yadsıyan ahlak anlayışı mı? Bizce daha yoğun dindarlık adına, akli ve akla dayalı ahlak anlayışlarını dışlayan görüş ile daha fazla sekülerlik adına, dini ve din ile temellendirilen ahlak anlayışlarını dışlayan görüşlerin her ikisinin de oldukça uç noktalarda yer aldıklarını belirtmek daha doğru olur. Ama bireyin bir ahlaki temeli kabul etmesi gerekir ki ahlaki anlamda olgunluğa ulaşabilmesi için ahlaki ilkeleri olsun. İşte bu hususta bizim söyleyebileceklerimiz ahlakın temelini ilahi bir merci olmasıdır. Ama burada dikkat edilmesi gereken şu ki bu ilkelere hiçbir zaman insan aklının tasdik etmediği ve her birey için ayrı bir değere sahip olan bir ahlaki ilke değildir. Bilakis insan aklını ve tabiatını yaratan Allah'ın yine onun tabiatına ve aklına uygun ahlaki ilkeleri yine bir insan tarafından insanlara öğretmesi şeklindedir. Sonuç olarak ahlakı hem akli hem de dini bir temelle algılamak gerekir. Böylece hem teorik anlamdaki hem de pratik anlamdaki ahlaki problemlere çözümler sunulmuş olur.